

МІНІСТЕРСТВО НАУКИ І ОСВІТИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Інститут філології та журналістики
Кафедра української мови

ДИПЛОМНА РОБОТА
на тему: «СИСТЕМА СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКИХ ЗАСТЕРЕЖЕНЬ І ОБЕРЕГІВ
В ЕТНОЛІНГВІСТИЧНОМУ АСПЕКТІ»

на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня **магістр**
спеціальності 8.02030301 Українська мова і література*

Виконала:	студентка 61 групи Горпинич Христина Володимирівна
Науковий керівник:	кандидат філологічних наук, доцент Дяченко Наталія Миколаївна

Житомир – 2014

ПЛАН

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. Традиційні рекомендації, застереження, обереги, запобіжні заходи як об'єкт етнолінгвістичного дослідження.....	7
1.1.	Іс
торія вивчення українських рекомендацій, застережень, оберегів, запобіжних заходів.....	7
1.2.	Н
омінація рекомендацій, застережень, оберегів, запобіжних заходів як об'єкт етнолінгвістичних студій. Методи і прийоми дослідження.....	13
1.3.	С
труктура й історичне коріння українських традиційних рекомендацій, застережень, оберегів, запобіжних заходів.....	19
РОЗДІЛ 2. Номінація традиційних застережень, оберегів, запобіжних заходів сіл Варварівка, Заборіччя, Зубковичі Олевського р-ну Житомирської обл.....	30
2.1. Номінація традиційних рекомендацій, застережень, оберегів, запобіжних заходів у побуті, господарстві в говірках сіл Варварівка, Заборіччя, Зубковичі Олевського р-ну Житомирської обл.....	30
2.2. Номінація традиційних рекомендацій, застережень, оберегів, запобіжних заходів в обрядовості в говірках сіл Варварівка, Заборіччя, Зубковичі Олевського р-ну Житомирської обл.....	55
2.2.1. Номінація традиційних рекомендацій, застережень, оберегів, запобіжних заходів у весільній обрядовості.....	55
2.2.2. Номінація традиційних рекомендацій, застережень, оберегів,	

запобіжних	заходів	у	родильному	
обряді.....				61
2.2.3. Номінація традиційних рекомендацій, застережень, оберегів,				
запобіжних заходів у поховальному обряді.....				63
2.3. Структурно-семантична характеристика вербальних і невербальних				
компонентів рекомендацій, застережень, оберегів та запобіжних				
заходів.....				68
ВИСНОВКИ				78
СПИСОК			ВИКОРИСТАНОЇ	
ЛІТЕРАТУРИ.....				82
ДОДАТОК А Номінація традиційних рекомендацій, застережень, оберегів,				
запобіжних	заходів	у	побуті,	
господарстві.....				87
ДОДАТОК Б Номінація традиційних рекомендацій, застережень, оберегів,				
запобіжних	заходів	у	весільній	
обрядовості.....				101
ДОДАТОК В Номінація традиційних рекомендацій, застережень, оберегів,				
запобіжних	заходів	у	родильному	
обряді.....				107
ДОДАТОК Г Номінація традиційних рекомендацій, застережень, оберегів,				
запобіжних	заходів	у	поховальному	
обряді.....				110

ВСТУП

В основі духовності будь-якого народу лежать світоглядні уявлення, які втілюються в системі вірувань, застережень та повір'їв. Важливе місце у світорозумінні українців споконвіків займали численні рекомендації, застереження, пов'язані із пересторогами, обмеженнями, табу тощо.

З найдавніших часів контакти людини з навколишнім світом значною мірою опосередковувалися предметним середовищем.

Рекомендації, обереги, застереження виконують низку життєво важливих функцій у культурі: вони виступають активними регуляторами соціальної поведінки людини, відбивають багатющий досвід попередніх поколінь, нерідко відтворюючи їхні віковічні прагнення. Кожна магічна дія, акт, слово – все це було колись сакральними ритуалами, котрі розкривають віру, світоглядні вірування, бажання, прагнення, життя та ідеали наших предків. Тому здавна ними цікавилися етнографи (М. Чулков, І. Снегирьов, В. Даль, Є. Кучинський, М. Маркевич, П. Іванов, В. Милорадович,

П. Чубинський, В. Шухевич, В. Скуратівський) та лінгвісти (І. Срезневський, О. Потебня, В. Виноградов, М. Толстой, С. Толстая, В. Конобродська, Г. Аркушин, Р. Сердега та ін).

Але у зв'язку з соціальними й ідеологічними змінами в суспільстві втрачено багато найцінніших здобутків ранньої культури. До того ж бурхливий розвиток сучасної культури, освіти, засобів масової інформації, тісний зв'язок села й міста швидко нівелюють етнографічні й діалектні відмінності та особливості, а часто й стирають їх взагалі. У цих умовах Середнє Полісся через об'єктивні суспільно-історичні, політичні, культурні, природні умови поки що зберігає багато реліктів глибокої давнини, язичницьких елементів і характерних поліських явищ та рис. Проте наявна зафіксована інформація про забобони, рекомендації, застереження, обряди, у тому числі в побуті, господарстві характеризується безсистемністю та фрагментарністю. Водночас важливим є накопичення такої інформації для етнолінгвістичного дослідження традиційних застережень, рекомендацій, оберегів Середнього Полісся, кінцева мета якого – реконструювати прастан обрядів та з'ясувати їхні мотиви, встановити історичне коріння та міфологічну основу їх формування.

У застереженнях ще й зараз можна відшукати залишки особливостей етнічної історії населення, його народних естетичних ідеалів, традицій, моралі. Численні символи, які простежуються в побуті, обрядовості, виступають ідентифікатором давнини, а встановлення закодованого змісту в символах органічного світу, обрядових діях та атрибутах дасть змогу глибше усвідомити буття й етнічну належність поліщуків, з'ясувати їхню історію.

Актуальність теми полягає в необхідності фіксації, збереження й усебічного вивчення явищ традиційної народної духовної культури архаїчних слов'янських ареалів, до яких належить Полісся. Рештки давніх вірувань зберігаються в повір'ях народу, його забобонах та прикметах. З огляду на це збирання такого матеріалу, його систематизація, впорядкування, спроби

класифікації цих етнокультурних одиниць, видаються нам надзвичайно актуальною справою, оскільки все це може стати значним підґрунтям як для реконструкцій давнього міфологічного світогляду, так і для відтворення культурно-прагматичних настанов українського народу. Це сприяло вибору теми дослідження «Система середньополіських застережень і оберегів в етнолінгвістичному аспекті».

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що зібрано, описано і введено в науковий обіг новий автентичний матеріал та зроблено спробу його системного опису й етнолінгвістичного аналізу.

Об'єкт дослідження – система традиційних застережень і оберегів у говірках сіл Варварівка, Заборіччя, Зубковичі Олевського р-ну Житомирської обл.

Предмет дослідження – номінація застережень, оберегів, запобіжних заходів, їх структура, мотивація та історичне коріння.

Мета роботи – визначити структуру традиційних застережень, оберегів, з'ясувати історичне коріння та міфологічну основу їх формування, встановити їхню мотивацію.

Основні завдання:

- ☐ опрацювати джерельну базу, що стосується застережень, рекомендацій, оберегів і запобіжних заходів;
- ☐ зібрати застереження, рекомендації, обереги в господарстві, побуті та обрядовості сіл Варварівка, Заборіччя, Зубковичі Олевського р-ну Житомирської обл.;
- ☐ встановити їхнє значення й мотивованість;
- ☐ систематизувати та класифікувати зібраний матеріал;
- ☐ зробити етнолінгвістичний аналіз цих конструкцій;

Практичне значення вбачаємо в поповненні фактологічної бази дослідження українських говірок, що може бути використаний для укладання діалектних словників, етнолінгвістичних атласів, при викладанні діалектології, етнолінгвістики, етнології й народознавства.

Джерельну базу склали польові записи з сіл Середнього Полісся, виконані автором методом експедиційного збирання за спеціального програмою, матеріали, надруковані в красназавчих збірниках і періодичних виданнях; словники, наукові праці з діалектології, етнографії та етнолінгвістики.

Структура роботи: магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури, додатків: додаток А «Номінація традиційних рекомендацій, застережень, оберегів, запобіжних заходів у побуті, господарстві», додаток Б «Номінація традиційних рекомендацій, застережень, оберегів, запобіжних заходів у весільній обрядовості», додаток В «Номінація традиційних рекомендацій, застережень, оберегів, запобіжних заходів у родильному обряді», додаток Г «Номінація традиційних рекомендацій, застережень, оберегів, запобіжних заходів у поховальному обряді».

ВИСНОВКИ

Забобон, оберіг, застереження – види марновірства, суть котрих полягає в тому, що індивід приймає як реальність невідомі сили, здатні провіщати події й навіть впливати на них. Вони містять припущення, часто неусвідомлене, що від цих сил можна знайти захист або вступити з ними в компроміс. Тому забобон, як правило, проявляє себе на поведінковому рівні в деяких обрядових формах: носіння талісманів, магічних жестах, словесних формулах та ін.

Більшість застережень належать до релігійних вірувань. Свого часу забобони мали ритуальну дію. Люди намагалися за допомогою них встановити відносини між собою та природою або іншими людьми. Застереження, заборони закріплені традицією, архаїчні, але певною мірою варіативні, мають здатність до оновлення й можуть включати до свого складу нові реалії, які залучаються до традиційної системи світосприйняття й певним чином вписуються в систему традиційних народних уявлень. Численні забобони, які дійшли до нашого часу, стосуються найрізномантніших сфер людського життя, родинно-сімейного укладу, господарської діяльності.

Дослідження показало, що в говірках сіл Варварівка, Заборіччя, Зубковичі Олевського р-ну Житомирської обл. серед застережень і оберегів мотивованих реальними речами заборонно-залякувального характеру, культурологічних і тих, які не мають жодного пояснення переважають перші.

Різні дії можуть мати глибинний зміст і різну мотивацію (збереження урожаю, здоров'я, припинення негараздів), але одну мету – убезпечення від впливу надприродних сил та стимулювання добробуту, родючості, здоров'я за допомогою різних ритуалів. Наприклад: *не їж / можна мит' / в їти рат' но жа голой рукой / бо будеш б'єдний* // або *не можна їести з но 'жа / бо 'будеш злим* // Така заборона зумовлюється загальними особливостями поведінки людини з гострими предметами. Більшість застережень мотивовані реальними обставинами й виконують

захисну функцію – збереження здоров'я людини: *їести з т'р'еснутойі по'суди / до неш'част'а //*

Мотивація деяких заборон пов'язана з хворобами та негараздами, які несуть за собою їх недотримання.

с'м'ит':а не можна було ви'носи'т' на вулиц'у в осноу'ному / ту воду / що купа'єш ди'т'а або м'їес:а //

б'їлизну ма'лен'кого ди'т'атки зн'ї'майут' з в'е'р'оуки для су'шен':а до за'ходу сонця //

Деякі застереження та рекомендації зберігають зв'язок із первісними язичницькими віруваннями і є архаїчними, оскільки їхня мотивація частково втрачена:

стара'ли'са на н'оч і по воду не ви'ходит' / бо во'ди на'да при'нести з'ранку / і бажано так ка'зали ко'лис' на'да воду при'нести до с'ходу сон'ця / бо це у'же во'но добре поки сонечко не з'її'ло //

ка'зали у' вечер'і не можна зам'ї'тат' хату на' н'іч / що з'ранку у'же у' хат'і не по'мела / то у'се / на' н'оч йі'її не за'м'етай' //

Інші заборони зумовлюються лише особливостями функціонування організму, що служить до непрямого примушення до правильної поведінки. Вони мають залякувальний характер, але мотивовані реальними обставинами. Наприклад, не дозволялося, щоб одна людина доїдала шматок після іншої:

не можна доїе'дат' хл'єб за дру'г'іх / бо забе'реш ш'част'а і си'лу // як'шо ос'тавиу'шма'ток / то будеш худнут' // не можна

їести над ки'їмос' / бо з'їеси йо'го си'лу або горба надїе'да'єш //

Багато застережень мотивовані лише страхом людини, що з нею станеться щось недобре, зле: *ко́ли пере́ходиш перехресне́ варто́
оми́нати́ сере́дину / ка́жуть́ шо́ ко́ли хтос́ вимоу́л'а́є хворо́го*

йа́ї́цем чи́ в'оском / то́ вили́ва́є його́ по́том на перехресне́ / а

та́ л'удина́ / шо́ п'ро́їде́ по́ ц'ому́ може́ забо́л'ет́ //

У повір'ях можуть бути присутні риси тотемізму, анімізму, фетишизму. Наприклад: *п'с'кали́ п'е́туха́ / ко́та́ / к'урочку́ / ну́ шо́б
ма́ла́ дитинка́ за́б'е́гла́ / це́ то́же́ шо́б росло́ / а́ йаќ іш'ли́ п'ерши́
раз у́ хату́ то́ поси́пали́ зерно́м і гро́шима́ // зерно́м шо́б хл'е́б бу́у*

/ гро́шима́ / шо́б ве́ли́са́ гро́ши у́ хат'і́ //

Мотивація цих рекомендацій пов'язана із забезпечення добробуту, здоров'я, багатства сім'ї, з надіями на добро і щастя в житті людини.

Хоча дотепер існують забобони, яких люди дотримуються за традицією, адже їх пояснення повністю втратилося або не має жодного смислу. Наприклад, *шо́б не зу́рочит́ / т'реба́ пос'тукат́ по́
дере́ву //*

Такі забобони мають несистематизований характер, їхня первісна мотивація повністю втрачена. Вони служать лише чиеюсь суб'єктивною думкою й мають архаїчне упередження.

Аналіз основних застережень, рекомендацій у побуті та господарстві показав, що їх об'єднують в єдине ціле залишки язичницьких вірувань, анімізму, фетишизму, сакральність різних предметів. Із розвитком знань

магічний аспект обрядодій поступово втрачався, а ритуальні дії перетворювалися на традиційні. У межах побуту переважають забобони заборono-залякувального характеру, мотивовані об'єктивною дійсністю, у межах весільної, родильної, поховальної обрядовості – культурологічні.

Беззаперечною є думка про те, що мова є універсальним виразником етнокультури, результатом роботи багатьох поколінь. Аналіз синтаксичних, морфологічних, лексико-семантичних, фонетичних особливостей зібраного матеріалу показав, що структурно-граматичні моделі заборон двокомпонентні. Вони виражені наказовою конструкцією з обов'язковим запереченням (*не пл□уй, не зм'е□тай, не по'д□н□май*) і простим реченням яке репрезентує мотивування заборони (*на гу□б'е с□коч'ит□, гро□шеї'не □буде, □мати пом□ре, ба□гацтво і ш□част□а □ви□м'і□йеш*).

Мотивами можуть виступати різні семантико-синтаксичні відношення протиставлення, синтаксичні конструкції: прості безособові (*грошей не буде*), означено-особові речення (*багатство і щастя виметеш*).

Також українська забобонна традиція представлена двома типами магічних текстів: однофразовими текстами, співвідносними з висловленням як комунікативною реалізацією речення та кількaфразовими текстами, які складаються з двох-десятьох (навіть і більше) висловлювань.

Поняття семантики в культурному контексті стосується не лише слова. Семантика невербальних одиниць формується на базі поняття про семантику слова, оскільки між обома поняттями в багатьох моментах спостерігається кореляція. Значення невербальних текстів ускладнюється їх міфологічною символікою, магічним наповненням. Спираючись на зібраний матеріал, можна визначити семантику вербальних одиниць на основі семантики невербальних. Наприклад: *Хата, поріг, перехрестя, кладовище* (назви просторових понять, вербальні одиниці) – місця пов'язані зі смертю людини; *хата, поріг, перехрестя, кладовище* (як місця виконання обрядових дій) – місця, де діють правила поведінки, система рекомендацій заборон і оберегів,

недотримання яких веде до негативних наслідків.

На фонетичному рівні, наведений матеріал засвідчує насамперед спільні фонетичні особливості говірок району. Ці утворення переважно зберігають характерні риси і співвідносяться майже на всіх рівнях з українською літературною мовою.

Вивчення традиційної народної духовної культури, у тому числі й оберегів, застережень, рекомендацій, необхідно здійснювати комплексно, тобто в складі повного набору вербальних і невербальних компонентів культурного явища, а його етнолінгвістичний аналіз забезпечить ґрунтовне глибоке дослідження традиційних вірувань та їх значення в системі традиційної духовної культури нашого народу.